

MARIE HÉLÈNE CONGOURDEAU

Az Úr keresztségének ikonja Liturgikus olvasat

Krisztus megkeresztelkedésének ünnepe, vagyis *Theophania* a bizánci liturgia tizenkét nagy ünnepének egyike.¹ Mint valamennyi nagy ünnep, egymást érintő témákból alkot szimfóniát. A Szentírás és annak átterméke, az ünnep mintegy testi szemünk számára láthatóvá teszi a Biblia tipológikus olvasását, amelyet a patrisztikus szerzők kezdtek el.² Ugyanolyan címen, mint az exegetikus magyarázatok, a szónokok homíliái és a liturgikus himnuszok, az ikon is a Szentírás folyamatos újraolvasásának egyik összetevője, ami a keresztény hitet át- meg átszövi. A liturgia szövegeivel együtt a Szentírás keresztény hermeneutikájához tartozik.

A kiindulópontnál három evangéliumi elbeszélés található. Máté elbeszélését (Mt 3,13–17) vesszük, és lépésről lépésre követve meglátjuk, miként foglalja magában és fejezi be az ikon az interpretatív folyamatot.

„AKKOR MEGJELENT JÉZUS, GALILEÁBÓL A JORDÁNHOZ MENT”

A Jordán folyó említése a bibliás lelkületű olvasó emlékezetében azonnal több eseményt is felidéz. Az első az átkelés a Jordán folyón, amelyet József vezetett, hogy a választott nép bemelessen az Ígéret földjére. A Jordán folyó megállt, hogy a szövetség ládája és a nép átkeljen. „Mihelyt a papoknak a talpa, akik az Úrnak, az egész föld Urának ládját viszik, a Jordán vizét éri, a Jordán vize kettéválik, a lefelé menő elfolyik, a felülről jövő egy tömeggé merevedik” (József 3,13). A másik, ehhez hasonló esemény a Királyok köny-

¹ A többi tizenegy: az Istenanya születése, karácsony, Jézus bemutatása a templomban, Angyali üdvözlés, Lázár feltámasztása, Virágvasárnap, Húsvét, Mennybemenetel, Pünkösd, Urunk színeváltozása, az Istenanya elszenderülése.

² Az allegorikus olvasást nem szabad összekeverni a tipológikus olvasással. Az előbbi az ószövetségi elbeszélésekben a láthatatlan valóságok szimbólumait látja, az utóbbi bennük Krisztus misztériumainak meghirdetését.

vében olvasható: miután Illést elragadta a tűzszekér, Elizeus „fölemelte Illés köntösét”, amely leesett róla, visszafordult és újra megállt a Jordán partján. Aztán fogta Illés köntösét, ráütött vele a vízre és azt mondta: „Hol az Úr, Illés Istene?” Mihelyt a vízre ütött, az szétvált az egyik és a másik irányban, s Elizeus átment (2Kir 2,14). Ezek az esetek már kapcsolatot teremtenek a 114. zsoltár következő soraival: „Látta a tenger és elfutott, a Jordán visszafordult. Mi lelt téged tenger, hogy megfutottál? És te, Jordán, hogy visszafordultál?” Ez a zsoltár összekötötte a Vörös tengeren történt átkelést és a Jordánon való átkelést. E két epizód újra felbukkan Jézus megkeresztelkedésének olvasmányaiban, annál inkább, hiszen az átkelést a Vörös tengeren az első keresztény katekizisek már a keresztség előképeként értelmezték.

Krisztus megkeresztelkedésének liturgiája megszólaltatja a 114. zsoltárt és a himnuszokban is sok a parafrázis. A hajnali zsoltó egyik tropárja így énekel: „A Jordán visszafordult a forrása felé, amikor Illés elragadása után Elizeus a köntőssel ráütött a vízre és az kettéoszlott. A folyófenék lábai alatt szilárd ösvénnyé vált, hogy valóságosan megmutassa a keresztséget, amelynek segítségével mi átkelünk az élet folyamának vizein.”³ A víz témája nagyon markáns ezen az ünnepen, és a tengernek meg a Jordánnak a megismerésért való részvétele az esemény kozmikus jellegéről tanúskodik, amelyben az őselemek is helyet kapnak.

Az Úr keresztjét ábrázoló számos ikonon a Jordán és a tenger a folyóban ülő személyekként jelennek meg, Krisztus alatt. A Jordán, amint visszafordul, a tenger (néha szirén formájában) menekülni készül. Néha egy sárkány szimbolizálja a vizek veszélyes voltát, mielőtt azt Krisztus megtisztította (lásd Leviathant Jób 40,25–41). A liturgia segítette e téma beemelését az ünnepbe: „Elveszejtettem a vizekben rejtőző ellenséget, a sötétség fejlődését, hogy megszabadítsa annak hálójától a világot és a világ elnyerje az örök életet.”⁴ Ezek az allegorikus figurák mellesleg a kereszténységnek a pogány kultuszok fölött aratott győzelmi jelei.

Számos ikon nem tartalmazza a bemutatott elemeket, hanem a folyóból vörös kereszt emelkedik ki, jelezvén a keresztre feszítést, amibe torkol az az út, amelyet Krisztus e napon megkezdett. Ha a kereszt jelzi a halált (tovább erősítve a tenger szimbólumát, ami elnyeli az élőket), a vörös szín az életet szimbolizálja, tehát a feltámadást. Az üdvösség-ökonómia misztériuma már itt megjelenik.

³ F. MERCENIER et F. PARIS, *La prière des Églises de rite byzantin*, II. *Les fêtes fixes*, Amay-sur-Meuse 1939, 151.

⁴ A napközi óra idiomelozsa. Mercenier-Paris, 159.

„JÁNOS FELÉ TARTOTT, HOGY NÁLA MEGKERESZTELKEDJEN”

János az előfutár, az utolsó idők prófétája, a Megváltó eljövételét előkészíti. Az Új Szövetség az Ő-től megkapja a keresztséget, s az eseménynek kozmikus vonzata is van, amint a liturgia kinyilvánítja: „János, prófétai feladatát betöltve félelmében hátrált. Az angyalok seregei meglepetve látnak téged a hullámok között keresztelni, s mindazokra, akik a sötétségben laknak, fény árad és téged énekelnek, téged, ki megjelentél és mindent megvilágosítottál”.⁵

„HAGYD EZT MOST! ILLÓ, HOGY MINDENT MEGTEGYÜNK,
AMI ELŐ VAN ÍRVA”

A János és Jézus közötti párbeszédet hagyományosan ehhez közelítik, ami Péter és Jézus között zajlott a lábmosás során, midőn Péter megtagadta, hogy Jézus az ő lábait megmossa. Ekkor Jézus így szólt hozzá: „Ha nem moslak meg, nem lehetsz közösségben velem” (Jn 13,8). Krisztus kenózisának misztériuma jut kifejezésre mindkét jelenetben; János, aki nem méltó, hogy az Úr saruit megoldja (Mt 3,11), ami a rabszolga feladata volt, annak részese, hogy Jézus tőle kéri a keresztséget. Péternek, aki tudja, hogy Krisztus „az élő Isten Fia” (Mt 16,16), el kell fogadnia, hogy Jézus megmossa lábait (szintén a rabszolga feladata). Mindkét esetben az Úr foglalja el a rabszolga helyét, a Megtestesülés lehajló gesztusának konkrét megjelenülése. „Szolgai alakot öltött, kiüresítette önmagát” (*héauton ékénosen*) (Fil 2,7). A két esemény közelítésével az evangélium patrisztikus olvasata aláhúzza Krisztus megkeresztelkedésének kenózis jellegét.

A János és Jézus közötti párbeszéd annyira meglepte az evangéliumot olvasókat, hogy Romanosz Mélodosz az Epifánia ünnepén ezt a párbeszédet részletesen kifejti: „János, látván a folyót a sivatagban, a harmatot a tüzes kemencében, az esőcseppet a Szűzön, félelemmel telt el, amint atyja is remegett Gábiel arkangyal előtt. [...] Állj meg, Megváltó! Legyen neked elég, ne menj tovább! Tudom ki vagy, a szembenézhetetlen fényesség”.⁶

⁵ Romanosz MÉLodosz, *Hymne XVII, Prooimion*, éd. José Grosdidier de Matons, *Romanos le mélode, Hymnes, tome II Nouveau Testament*, SC 110, 1965. Romanosz Mélodosz a VI. század bizánci liturgikus költője.

⁶ *Hymne XVI. 4. szakasz.*

A keresztség ikonján Jézus ruhátlansága Krisztus isteni dicsóségtől megfosztottságát jelenti, vagyis felöltötte Ádámot, aki tudta, hogy „mezítelen” (Ter 3,10), amikor elveszítette ártatlansága köntösét. „Érted, ki ruhátlan vagy, utánozlak és fogadom a keresztséget.”⁷ „Döbbenetes látni az ég és a föld Teremtőjét, rabszolgaként látni, amint rabszolgaként fogadja a keresztséget egy rabszolgától a mi üdvösségünkért; az angyali kórusok önkívületben ujjongtak a történetek láttán”.⁸ Jézus térdelve alacsonyabb, mint az álló Keresztelő Szent János, e testhelyzet tovább hangsúlyozza a Megváltó alászállását bűnös emberségünkbe.⁹

„MEGKERESZTELKEDÉSE UTÁN JÉZUS NYOMBAN FELJÖTT A VÍZBŐL”

Keresztelkedésekor Jézus alámerült a vízbe, a halál szimbólumába és abból mint Feltámadott emelkedett föl. Nem szabad elfelejteni, hogy a *baptizo* görög ige elsődleges jelentése: alámerülni, belemerülni. Az ortodox rítusú keresztelés háromszori belemerülése, fölemelkedése Jézus három napos sírban nyugvására utal, hangsúlyozván a keresztség és a feltámadás közötti kapcsolatot. A liturgia rámutat Krisztus rövid tartózkodására a Jordán vizében, ez a „beletemetkezés” a halált hozó vizet (vízözön, Vörös tenger) az élet forrásává változtatja. A víz által képviselt kozmikus jellegű szimbolizmus a főtebb említett kenózis dimenziójához csatlakozva új témát hoz be, az égiek jelenlétét ennél az „elképesztő” jelenetnél, ami a testet öltött Ige leszállása – alámerülése. A ragyogóan tiszta Úr beáll a bűnösök közé, akik a bűneiktől megtisztulást kérnek. „Az angyali karok jelen voltak a Jordán mellett mint a mennyben, félelemmel és csodálkozással szemlélve Isten végtelen lealacsonyodását és azt, hogy Aki az égi vizek fölött is uralkodik, belemerült testével a hullámokba, ő, atyáink Istene.”¹⁰

Az ikon ezeket a témákat mind fölhasználja és elrendezi: az álló alakú Megváltót a Jordán vize úgy veszi körül, mint valamely barlang sziklafala. A Jordán formája a születés barlangjára emlékeztet, vagy méginkább Lázár sírjára; lásd az említett témák ikonjait. Befogadó megtestesülésekor (Betlehem), de halálakor is (sziklabarlang), a hosszúkás forma, ami övezi és körülfogja Krisztus egész testét, a keresztségben történő belemerülés jele. Az

⁷ Hymne XVI. 3. szakasz

⁸ A délutáni óra idiomelosa, Mercenier-Paris, 163.

⁹ A hajnali óra tropárja, Mercenier-Paris, 151.

¹⁰ A matutinum hetedik részének tropárja, Mercenier-Paris, 191.

ikonon a keresztelkedő Jézus feje „kibukkan” a folyékony barlangból, a föl-támadás jelzése végett. Krisztus jobb kezével megáldja a vizet, hogy tudtul adja: a vizeket véglegesen megszentelte az egyszeri és egyszerű érintkezés vele. Így Krisztus mezítelenségét (ami Ádáméra utal) újra öltöztetve a vizek elnyerték a képességet arra vonatkozólag, hogy a megkeresztelt híveket Krisztusba öltöztessék. „Ti mindnyájan, akik megkeresztelkedtetek Krisztusban – éneklitek minden nagy ünnepen a Triszaģionnál –, ti mindnyájan magatokra öltöttétek Krisztust, alleluja.”¹¹ Az angyalok ott állnak a Jordán partján, szemben Keresztelő Szent Jánossal, Krisztus mindkét oldalán, hiszen ő azért jött, hogy a világ két arcát egyesítse, a földet és az eget, a látható és láthatatlan világmindenséget.¹² Néha az angyalok lepleket tartanak befödni Krisztus testét a vízből távozásakor, máskor meg kezüket eltakarja ruhájuk szegélye az imádás jele gyanánt.¹³

„AKKOR MEGNYÍLT AZ ÉG”

Az egek megnyílását Krisztus megkeresztelkedésének pillanatában az egyházatyák úgy értelmezték, mint feleletet az Ádám bűne után bezáruló paradicsomra (lásd Ter 3,24) és Izaiás felkiáltására: „Ó, bárcsak széttépnéd az egeket!” (Izajás 63,19). Ez a téma a protomártír Szent István halálakor jelentkezik újra: „Látom, hogy nyitva az ég és a Emberfia ott áll az Isten jobb-ján” (ApCsel 7,56). A liturgia ezt a szimbolizmust kifejezetten felidézi. „Krisztus megkeresztelkedett és feljön a vizekből, ugyanakkor a világmindenség is megemelkedett és az eget ő nyitva látja, amit Ádám bezárt a maga és valamennyi utóda számára.”¹⁴ Az ikon ezt gyakran egy körívvel ábrázolja, amiből hármas sugárzású fény árad.

¹¹A *triszaģion* a bizánci liturgia Istent háromszorosan megszólító formája: „Szent Isten, szent erős, szent halhatatlan, könyörülj rajtunk.”

¹²Nicea-konstantinápolyi hitvallás.

¹³A bizánci udvar ceremóniájába tartozott: a császárt csak fedett kezekkel lehetett megköze-líteni. A hellenisztikus uralkodók udvarából származó szokás.

¹⁴Cosmas szerzetes, a vigilia idiomelosza, Mercenier-Paris, 179.

„LÁTTA, HOGY AZ ISTEN LELKE MINT GALAMB LESZÁLLT ÉS FÖLÉJE ERESZKEDETT”

A keresztség galambja, ami az égből alászáll és Krisztuson nyugszik, a Teremtés könyvének kezdetére utal, ahol „Isten lelke lebegett a vizek fölött” (Ter 1,2), mint valamely madár a fészekaljja fölött. Ily módon „mint galamb” szállt le a Lélek az Emberfiára és rajta maradt (vagy nyugodott) a vízből felkelő Jézuson, kinyilatkoztatván messiási mivoltát (messiás a héberben és a görögben Khrüosztosz, vagyis fölcent, lásd Lukács 4,18). A galamb képe, hogy megjelenítse a Szentlelket, már a Teremtés könyvének zsidó magyarázatában megtalálható: „Isten Lelke lebegett a vizek fölött, amint a galamb lebeg fiókái fölött anélkül, hogy azokat érintené.”¹⁵ Jóllehet a talmudi szöveg későbbi az evangéliumokénál, valószínűleg ősbibb hagyományon nyugszik, s ebbe a judaizmus alkotta hagyományba illeszkedik bele az evangéliumi elbeszélés.

Egy másik bibliai hely is fontos azonban, amely az egyházatyák gondolkodását befolyásolta, Noé galambja. Gazdája az özönvíz végén útnak eresztette, csökkent-e a vízszint s a madár olajággal a csőrében tért vissza. A galamb tehát itt is kapcsolatban áll a vízzel, Jézus fölmerülése a Jordán vizeiből pedig az élő természet (emberek és állatok) felbukkanását jelzi a halált hozó özönvízből. Aranyszájú Szent János a Máté-evangéliumról írt egyik homiliájában kibontja e gondolatot. „A galamb többé nem olajágot tart csőrében, hanem megmutatja az embereknek azt, Aki majd elveszi a emberek valamennyi baját és számunkra nagy reménységet jelent, amelyet be kell fogadnunk szívünkbe. A galamb nem egyetlen embert hív elő a bárkából, hogy újra benépesítse a földet, hanem az egész földet emeli a mennybe, és egy olajág helyett az embereknek elhozza az istengyermekség kegyelmét.”¹⁶

Az ikonon a galamb egy, az egekből fakadó fénysugárban száll alá. Az ég és a föld között a galamb a csillagnak megfelelő helyet foglalja el, ami szintén az egekből jött és megállott (mint a fészke fölött lebegő madár) a hely fölött, ahol a Gyermekek voltak (Máté 2,9).

¹⁵ Talmud, Hagigah 15a, II. János Pál pápa a 2000-ben április 12-én tartott kihallgatáson elhangzott beszédében idézte.

¹⁶ Aranyszájú Szent JÁNOS: *Tizenkét homília Szent Máté evangéliumáról.*

„AZ ÉGBŐL SZÓZAT HALLATSZOTT: EZ AZ ÉN SZERETETT FIAM”

Az Atya hangja, hasonlatos a mennydörgéshez (lásd János 12,29), amikor kimondja, hogy Krisztusban megdicsőült a neve, „a nép, amely ott ácsorgott, ennek hallatára azt gondolta, hogy mennydörgött”. Az egyházatyák mindezt egy zsoltárverssel rokonították. „Az Úr szava a vizek fölött, az Úr a hatalmas vizek fölött, az Úr szava tele erővel, az Úr szava tele fönséggel, az Úr szava cédrusokat tördel” (Zsolt 29,3-5). Ezt a zsoltárt a bizánci liturgia a zsoltosma valamennyi órájában végigéneklő Krisztus megkeresztelkedésének ünnepén.

Ám miként lehet ábrázolni a hangot, az Úr hangját? A festők leggyakrabban megelégednek a megnyílt mennyekből alászálló fényességgel, néhányan az Atyát jelképező kezet is odafestik. A hang lényeges: mert ha a Lélek Jézus fölött lebegve jelzi, hogy ő a Krisztus, az Atya hangja magyarázza meg a Messiás istenfiúságát. „Ez az én szeretett Fiam.” A hang az, ami a *théophania* ünnepét átalakítja Istennek Krisztusban történt megnyilatkozásává. „Előtte – mondja Aranyszájú Szent János – ismeretlen volt a nép számára, kereszt-sége révén mindenkinek megmutatkozott.”¹⁷

Az Atya hangja, a megtestesült Ige teste, a Lélek galambja: Krisztus keresztiségének az ünnepe a Szentháromság ünnepe és ennek az ünnepnek az ikonja hosszú időn át a Szentháromság legelfogadottabb ikonja volt, egészen addig, amíg Ábrahám *Philoxéniája* nem foglalta el ennek a helyét.¹⁸ E szentháromságos dimenzió kiemelt módon hangsúlyozódik a liturgiában. „A Szentháromság, a mi Istenünk kinyilatkoztatta magát előttünk megosztottság nélkül, mert az Atya hangos szóval tanúskodik Fia mellett, a Lélek leszáll a vizekre galamb képében, a Fiú tiszta fejét lehajtja az Előfutár előtt és fölveszi a keresztiséget.”¹⁹ „A Szentháromság mutatta meg önmagát a Jordánban.”²⁰

Az ikonon a Szentháromságot néha a nyitott egekből aláhulló három fény sugar jelzi, a Szentháromság eme megnyilvánulása (*épiphanía*) mint fény az ünnepet ragyogóvá teszi. A latin liturgia zsoltosmájában így énekel: „Fény a fényből, feltündököltél Krisztus!” Az egész liturgia ragyog ettől a fénytől, a szövegekből éppen úgy, mint az ünnep körmenetén hordozott

¹⁷ Aranyszájú Szent JÁNOS: *Harminchét homília a keresztiségről*.

¹⁸ Ábrahám megvendégeli a három idegent. Andrej Rjublov Szentháromság ikonja.

¹⁹ A virrasztás idiomelosza, Mercenier-Paris, 155.

²⁰ A 8. rész tropárja, Mercenier-Paris, 192.

égő gyertyákról: „Az, akit a fény, mint köntös, úgy fog körül (104,2), éretünk méltóztatott hozzánk hasonulóvá válni. Most a Jordán hullámaival fedi be magát.”²¹

Krisztus megkeresztelkedésének más, tudósabb olvasatai is lehetségesek. Ez a rövid áttekintés csak az ünnep lelki és liturgikus dimenzióit volt hivatott áttekinteni, amelyen Jézusnak János által a Jordán vizében kiszolgáltató keresztségére emlékezünk. Ez a történelmi esemény, amely vitákat kavart (nevezetesen azok részéről, akik ebben a eseményben az ember Jézus Isten általi adopciónak, vagyis fiúvá fogadását látták), számunkra több jelentéstartalmat hordoz. Az evangéliumi elbeszélések, noha a megtapasztaltakat foglalják magukban, egyúttal az evangélisták által fölfedezett, a Szentlélek által sugalmazott szentírási egybeesésekről tanúskodnak. Az egyházatyák folytatták e fölfedezéseket, elmélkedtek, töprengtek fölöttük és az Ó és az Új Szövetség szövegei közötti más kapcsolatokat is felszínre hozták, és a betű szerinti értelmet kereső olvasást megelőzően, intertextuális olvasatot hoztak létre. A liturgia, főként himnuszaival tovább díszítette ezt a képet és a lelki megtapasztalásnak ragyogó nyelvi-gondolati köntöst adott. Az ikon képekben nyújtja a hívő embernek mindazt, amit a liturgia szavakban mond el.

FORDÍTOTTA: TÖRÖK JÓZSEF

ÉLETRAJZI ADATOK

MARIE-HÉLÈNE CONGOURDEAU, 1947-ben született, férjhez, öt gyermeke, egy unokája van, a *Communio* francia kiadásának szerkesztőbizottsági tagja. A CNRS kutatója (bizánci történelem). A „*Pères dans la foi*” sorozat (Éditions Migne) szerkesztője. Nicolas Cabasilas: *La vie en Christ* című művét adta ki a SC sorozatban, 355 és 361. Írt két regényt: *Le silence du roi David* és *Quand viendra le four de Seth* (Presses de la Renaissance).

²¹ Cosmas szerzetes, a vigilia idiomelossa, Mercenier-Paris, 179.